

ارزیابی چند وجهی دروس معارف با رویکرد اثربخشی آن در دانشگاه (مورد پژوهش دروس اندیشه اسلامی، انقلاب اسلامی، تاریخ تحلیلی صدر اسلام و معارف اسلامی)

عبدالرضا محمودی^۱، فاطمه محمودی^۲، مریم شمسایی^۳، هاشم کاکائی^۴

چکیده:

ارزیابی برنامه‌های درسی و جو آموزشی در دانشگاه‌ها یکی از راه‌های پیش عملکرد و مقدمه بهبود روش‌های آموزشی است. یکی از مسیرهای ارزیابی جو آموزشی دانشگاه، نظرسنجی از دانشجویان است. در این پژوهش جهت ارزیابی محیط آموزشی دروس معارف (اندیشه اسلامی، انقلاب اسلامی، تاریخ تحلیلی صدر اسلام و معارف اسلامی) در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲، ۳۷۵ نفر از دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز به روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی شده چند مرحله‌ای انتخاب و پرسشنامه اندازه‌گیری محیط آموزشی دریم را تکمیل کردند. جهت تحلیل داده‌ها از نرم افزار SPSS 19 استفاده شد. نتایج پژوهش حاضر نشان داد، ادراک دانشجویان از محیط آموزشی دروس معارف مثبت است. همچنین در هر پنج بعد ارزیابی محیط آموزشی دروس معارف (ادراک دانشجویان از یادگیری، اساتید، توانایی علمی خود، جو آموزشی و شرایط اجتماعی)، نمرات بالاتر از میانگین بود. با توجه به نیاز روزافزون دانشجویان جهت دسترسی به منابع اصیل اسلامی در مسیر رویارویی با شبهات و چالش‌های اجتماعی، ضرورت پویایی و برنامه‌ریزی کارآمدتر جهت اثربخشی بیشتر دروس معارف لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

اژگان اصلی: ارزیابی محیط آموزشی، پرسشنامه دریم، معارف اسلامی، علوم پزشکی.

۱. دکتری فلسفه و کلام اسلامی، مرکز تحقیقات قرآن، حدیث و طب، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)
Armahmoudi313@yahoo.com
۲. گروه روانشناسی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران
۳. دانشیار گروه معارف، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران
۴. استادیار گروه معارف، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران

مقدمه

یادگیری به عوامل متعددی از جمله ویژگی‌های فراگیر (سبک یادگیری و تجارب قبلی)، انگیزه (ارتباط ادراک شده و ادراک وظیفه)، برنامه درسی (سبک برنامه درسی، کیفیت تدریس، دادن بازخورد و روشن بودن فرآیند و ارزیابی)، ویژگی‌های مدرس (سبک و تکنیک‌های تدریس، اشتیاق، استفاده از امکانات محیطی و الگوسازی) و از همه مهم‌تر، محیط آموزشی بستگی دارد (هاچنسن، ۲۰۰۳).

محیط آموزشی به عنوان زمینه اجتماعی، روانی و فیزیکی که یادگیرنده در آن می‌آموزد (شاه^۳ و همکاران، ۲۰۱۹) و یا مجموعه عواملی که در کلاس، گروه آموزشی، دانشکده و یا دانشگاه اتفاق می‌افتد، نقش کلیدی در یادگیری مؤثر و موفقیت (پاتل و چادهاری، ۲۰۱۶)، رضایت و بهزیستی (ابوآداس، ۲۰۲۳) دانشجویان دارد. محیط آموزشی به عنوان عاملی حیاتی برای آموزش با کیفیت شناخته شده است و در نتیجه، ابزارهای متعددی برای سنجش کیفیت محیط آموزشی ایجاد شده است (شونروک ادما، ۲۰۱۲). محیط آموزشی مثبت، در برخی منابع مشتمل بر عناصر فردی، بین فردی و سازمانی (هاچنسن، ۲۰۰۳)، فیزیکی، روانشناختی و اجتماعی (عظیم، ۲۰۲۴) و در برخی منابع ترکیبی از عوامل محیطی، رفتاری و شخصی است. این سه مقوله شامل ۶ زیرمقوله تعیین‌کننده است: توجه استاد به تأثیرات و متغیرهای بیرونی، فضای کاری راحت و دلپذیر برای استاد و دانشجو، رفتارهای استاد (که به اثربخشی آموزش و تسهیل یادگیری کمک می‌کند)، مشارکت دانشجو، انگیزه و باورهای استاد و در نهایت ایجاد رابطه مثبت با ذینفعان است (سیمیکا، ۲۰۲۴).

در مقابل پیامدهای عملی یک محیط یادگیری غیر بهینه در آموزش بسیار گسترده است. محیط آموزشی منفی نه تنها می‌تواند رشد تحصیلی دانشجویان را مختل سازد (مایا، ۲۰۰۴) بلکه می‌تواند بر

1. Hutchinson

2. Educational environment (EE)

3. shah

4. Patil & Chaudhari

5. Abuadas

6. Schönrock-Adema

7. Azim

8. Scimeca

9. Learning environment (LE)

1. Mayya

نگرش حرفه‌ای آن‌ها و در نتیجه ارزش‌ها و هویتشان در آینده تأثیر منفی بگذارد (بنباسات، ۲۰۱۹)، ممکن است باعث تشدید پریشانی روانی، کاهش یادگیری، خستگی و فرسودگی تحصیلی شود (دنهام^۲ و همکاران، ۲۰۱۷ و اقبال^۳ و همکاران، ۲۰۲۱) و حتی موجب انصراف آن‌ها از تحصیل گردد (روزاریو^۴ و همکاران، ۲۰۲۲). درک دیدگاه دانشجویان نسبت به کیفیت محیط آموزشی نقش حیاتی در برنامه‌ریزی و اجرای یک برنامه آموزشی کل‌نگر دارد. همچنین به مسئولان و اساتید، امکان دورنگری و اصلاح کمبودها جهت حفظ کیفیت محیط آموزشی را خواهد داد (پاتل و چادهاری، ۲۰۱۶). علاوه بر این، ارزیابی محیط آموزشی معیاری برای ارزیابی کیفیت برنامه آموزشی فراهم می‌کند. از این رو در سال‌های اخیر ارزیابی محیط آموزشی و علی‌الخصوص دانشکده‌های پزشکی امری رایج و فراگیر شده است (اینزلا^۵ و همکاران، ۲۰۲۳).

یکی از اهداف راهبردی جمهوری اسلامی ایران در نظام آموزش عالی، تربیت متخصصان متعهد است که با آموزش مبانی دینی و اجتماعی به منظور ارتقای معنویت و اخلاق دانشجویان، اصلاح سبک زندگی، افزایش آگاهی دانشجویان نسبت به مسائل دینی در حوزه‌های اخلاق، تاریخ اسلام و ایران، مسائل سیاسی و باورها و اندیشه‌های دینی، از طریق دروس معارف اسلامی در دانشگاه‌ها انجام می‌گیرد (غلامی گنجوی و شمسائی، ۱۳۹۸). در حال حاضر به نظر می‌رسد دروس معارف اسلامی نقش تعیین‌کننده‌ای در آموزش و تربیت دانشجویان داراست زیرا راهکار آموزش عمومی معارف اسلامی در دانشگاه‌ها به منظور تحقق دو هدف، بنیان نهاده شده. یکی پرورش جنبه‌های معنوی دانشجویان و دیگری برخورداری از کارکردهای اجتماعی دین به منزله نیروی اجتماعی انسجام‌بخش و وحدت‌بخش در جامعه. بنابراین با تضعیف این دروس در شرایط خاص کشور که دائم تحت تأثیر تهاجم فرهنگی و تبلیغاتی، مقوله‌ای به نام ناکارآمدی دین ترویج می‌گردد، امکان سست نمودن پایه‌های اعتقادی دانشجویان وجود خواهد داشت (حلیمی جلودار، ۱۳۹۴).

تربیت متخصصان ارزش‌محور بر اساس آموزه‌های اسلامی، می‌تواند کلید حل معمای آموزش-های نارسا و غیر مرتبط و کاهنده فاصله دنیای مدرن با جامعه اسلامی باشد که این امر بر عهده اساتید

1. Benbassat
2. Dunham
3. Iqbal
4. Rozario
5. Ezeala

گروه معارف اسلامی در دانشگاه‌ها است (فیروزی، ۱۳۹۴).

در راستای حکمت «آنچه اندازه‌گیری می‌شود، مدیریت می‌شود»، پژوهشگران ابزارهای متنوعی را جهت ارزیابی محیط یادگیری علوم پزشکی پیشنهاد کرده‌اند. با این حال پرسشنامه اندازه‌گیری محیط آموزشی (درییم)، پرکاربردترین ابزار ارزیابی محیط یادگیری در سطح جهان است (الفخری، ۲۰۲۳). در این پژوهش نیز جهت ارزیابی رضایتمندی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز از دروس معارف (اندیشه اسلامی، انقلاب اسلامی، تاریخ اسلام و معارف اسلامی) از پرسشنامه درییم استفاده شد.

پژوهش حاضر جهت پاسخگویی به سؤالات زیر انجام پذیرفت:

- سؤال ۱: آیا دانشجویان از محیط آموزشی دروس معارف احساس رضایت دارند؟
 سؤال ۲: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از یادگیری تفاوتی وجود دارد؟
 سؤال ۳: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از اساتید تفاوتی وجود دارد؟
 سؤال ۴: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از توانایی علمی خود تفاوتی وجود دارد؟

- سؤال ۵: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از جو آموزشی تفاوتی وجود دارد؟
 سؤال ۶: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از شرایط اجتماعی تفاوتی وجود دارد؟
 سؤال ۷: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ نمره کل جو آموزشی تفاوتی وجود دارد؟

روش

در این پژوهش از روش کمی پیمایشی استفاده شد. جامعه آماری دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز در سال ۱۴۰۳-۱۴۰۲ بودند. حجم نمونه بر اساس فرمول برآورد حجم نمونه کوکران برآورد شد که تعداد ۴۰۰ پرسشنامه تکمیل و پس از بررسی ۳۷۵ پرسشنامه به طور مناسبی تکمیل شده بود و وارد روند تحلیل شد. روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی شده چند مرحله‌ای و جهت هر یک از خصایص جامعه از جمله جنسیت و گروه آموزشی، سهمی متناسب در نمونه تعیین و اعمال شده است. جهت تحلیل داده‌ها از نرم افزار **SPSS 19** استفاده شد.

پرسشنامه اندازه‌گیری محیط آموزشی (درییم) ابزاری تشخیصی برای مشکلات برنامه درسی و

¹. Alfakhry

². DREEM (Dundee Ready Educational Environment Measure)

همچنین اثربخشی تغییر در آموزش یا شناسایی تفاوت محیط واقعی نسبت به محیط مطلوب است. این پرسشنامه با استفاده از رویکرد دلفی و با همکاری طیف وسیعی از متخصصان حوزه سلامت در کشورهای مختلف تهیه شده است و منحصر و محدود به رشته های علوم پزشکی و یا فرهنگ خاصی نیست (روف، ۲۰۰۵). شاخصه های مهم این پرسشنامه عبارتند از: علمی بودن، عملی بودن، آگاه بودن، اجتماعی بودن و متناسب و مطلوب بودن (روف و همکاران، ۲۰۰۱). از کاربردهای این پرسشنامه می توان به مقایسه دانشکده ها با یکدیگر (وارما^۲ و همکاران، ۲۰۰۵)، مقایسه دانشجویان موفق و کمتر موفق (روف و همکاران، ۲۰۰۱)، ارزیابی ادراک دانشجویان از محیط آموزشی ایده آل (مایا،^۳ ۲۰۰۴)، بررسی محیط آموزشی مورد انتظار و مطلوب در برابر محیط آموزشی واقعی (تیل،^۴ ۲۰۰۵) و همچنین ابزاری برای بهبودبخشی محیط آموزشی (روف و همکاران، ۱۹۹۷) اشاره کرد. پایایی و روایی پرسش نامه دریم بر اساس یافته های فلاح خیری لنگرودی و همکاران (۱۳۹۱) مورد تأیید است. این ابزار شامل ۵۰ سؤال ۵ گزینه ای است که با مقیاس لیکرت (۴ تا ۰) شماره گذاری می شود، گویه های ۴، ۸، ۹، ۱۷، ۲۵، ۳۵، ۳۹، ۴۸ و ۵۰ نمره گذاری معکوس دارند و ۵ بعد که شامل ادراک دانشجو از یادگیری^۵ (SPL)، ادراک دانشجو از اساتید^۶ (SPT)، ادراک دانشجو از توانایی علمی خود^۷ (SASP)، ادراک دانشجو از جو آموزشی^۸ (SPA) و ادراک دانشجو از شرایط اجتماعی اش^۹ (SSSP) را اندازه گیری می کند. تجزیه و تحلیل این خرده مقیاس ها درک دقیقی از نقاط قوت و چالش های موجود در محیط آموزشی ارائه می کند و امکان مداخله هدفمند و ارتقای کیفیت آموزش را فراهم می سازد (الگوتار^{۱۰} و همکاران، ۲۰۲۴).

یافته ها

1. Roof
2. Varma
3. Maya
4. Till
5. Students' Perception of Learning (SPL)
6. Students' Perception of Teachers (SPT)
7. Students' Academic Self-perceptions (SASP)
8. Students' Perception of Atmosphere (SPA)
9. Students' Social Self-perception (SSSP)
10. Algotar

پژوهش حاضر بر روی ۳۷۵ نفر از دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز انجام شد. میانگین سنی شرکت‌کنندگان ۲۰ سال (انحراف معیار ۳/۰۸) و بیشتر در بازه سنی ۱۸ تا ۲۰ سال (۴۶٪) قرار داشتند. از نظر توزیع جنسیتی، ۲۹ درصد پسر و ۷۱ درصد دختر بودند. دانشجویان اغلب از دانشکده‌های بهداشت (۴۰٪)، پزشکی (۳۰٪) و پرستاری (۲۱) بودند. دانشجویان که به عنوان مشارکت‌کننده وارد روند پژوهش شدند، در حال گذراندن دروس اندیشه اسلامی (۴۷٪)، انقلاب اسلامی (۲۵٪)، تاریخ اسلام (۱۹٪) و معارف اسلامی (۸٪) بودند. در مجموع ۴۰۰ پرسشنامه جمع‌آوری شد که از این میان ۳۷۵ پرسشنامه به طور مناسبی تکمیل شده بود و وارد روند تحلیل شد.

سؤال ۱: آیا دانشجویان از محیط آموزشی دروس معارف احساس رضایت دارند؟

جدول ۱: میانگین نمرات ادراک و انحراف معیار حیطه‌های ارزیابی محیط آموزشی دروس معارف

ابعاد محیط آموزشی	میانگین کلی ادراک \pm انحراف معیار
ادراک دانشجو از یادگیری	48 ± 0.82
ادراک دانشجو از اساتید	16 ± 0.25
ادراک دانشجو از توانایی علمی خود	17 ± 0.25
ادراک دانشجو از جو آموزشی	18 ± 0.27
ادراک دانشجو از شرایط اجتماعی	21 ± 0.20
محیط کلی آموزشی	125 ± 1.61

با توجه به نمره محیط کلی آموزشی (۱۲۵) می‌توان رضایتمندی دانشجویان را از جو آموزشی دروس معارف استنباط کرد.

سؤال ۲: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از یادگیری تفاوتی وجود دارد؟

جدول ۲: مقایسه نمرات ادراک دانشجو از یادگیری بر حسب جنسیت

جنسیت	میانگین \pm انحراف معیار ادراک دانشجو از یادگیری	مقدار t	P-value*
پسر	51.59 ± 14.21	۲,۳۶	۰,۰۱
دختر	47.22 ± 16.77		

$P\text{-value} < 0/05$ معنادار است.

سؤال ۳: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از اساتید تفاوتی وجود دارد؟

جدول ۳: مقایسه نمرات ادراک دانشجو از اساتید بر حسب جنسیت

P-value*	t مقدار	میانگین \pm انحراف معیار ادراک دانشجو از اساتید	جنسیت
۰,۱۴	۱,۴۴	۱۶,۷۷ \pm ۴,۶۲	پسر
		۱۵,۸۸ \pm ۵,۰۶	دختر

P-value<0/05 معنادار است.

سؤال ۴: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از توانایی علمی خود تفاوتی وجود دارد؟

جدول ۴: مقایسه نمرات ادراک دانشجو از توانایی علمی خود بر حسب جنسیت

P-value*	t مقدار	میانگین \pm انحراف معیار ادراک دانشجو از توانایی علمی خود	جنسیت
۰,۰۱	۲,۳۷	۱۸,۱۰ \pm ۴,۲۲	پسر
		۱۶,۷۹ \pm ۵,۰۹	دختر

P-value<0/05 معنادار است.

سؤال ۵: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از جو آموزشی تفاوتی وجود دارد؟

جدول ۵: مقایسه نمرات ادراک دانشجو از جو آموزشی بر حسب جنسیت

P-value*	t مقدار	میانگین \pm انحراف معیار ادراک دانشجو از جو آموزشی	جنسیت
۰,۰۵	۱,۹۵	۱۹,۴۱ \pm ۵,۰۳	پسر
		۱۸,۰۹ \pm ۵,۶۰	دختر

P-value<0/05 معنادار است.

P-value<0/05 معنادار است.

سؤال ۶: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از شرایط اجتماعی تفاوتی وجود دارد؟

جدول ۶: مقایسه نمرات ادراک دانشجو از شرایط اجتماعی بر حسب جنسیت

P-value*	t مقدار	میانگین کلی \pm انحراف معیار ادراک دانشجو از شرایط اجتماعی	جنسیت
۰,۵۶	۰,۵۷	۲۲,۰۲ \pm ۳,۵۵	پسر
		۲۱,۷۴ \pm ۴,۰۳	دختر

P-value<0/05 معنادار است.

سؤال ۷: آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ نمره کل جو آموزشی تفاوتی وجود دارد؟

جدول ۷: مقایسه نمره کل جو آموزشی بر حسب جنسیت

P-value*	مقدار t	میانگین کلی \pm انحراف نمره کل جو آموزشی	جنسیت
۰,۰۲	۲,۳۲	۱۳۱,۰۵ \pm ۲۷,۹۲	پسر
		۱۲۲,۶۶ \pm ۳۲,۷۹	دختر

$P\text{-value} < 0/05$ معنادار است.

بحث و نتیجه‌گیری

تجزیه و تحلیل پرسشنامه دریم به ما بینش ارزشمندی در مورد محیط آموزشی ادراک شده دانشجویان ارائه می‌دهد. در پاسخ به سؤال اول پژوهش که آیا دانشجویان از محیط آموزشی دروس معارف احساس رضایت دارند یا خیر، باید گفت با توجه به نمره محیط کلی آموزشی (۱۲۵ از ۱۹۶) می‌توان رضایتمندی دانشجویان را از جو آموزشی دروس معارف استنباط کرد. علی‌رغم وقوع ناآرامی و اغتشاشات‌های چند ماه گذشته در سطح جامعه هنوز هم ارتباط دانشجویان با دروس معارف مثبت و مطلوب است. دانشجویان با وجود تبلیغات و هجوم‌های دشمن، از محیط آموزشی دروس معارف خود احساس رضایت دارند که این مسئله مهم نیاز به تقویت و مداخله مستمر جهت رسیدن به وضعیت ایده‌آل دارد. نتایج ارزیابی دانشجویان از محیط آموزشی دروس معارف در پژوهش‌های دیگر نیز اغلب مثبت و همسو با نتایج پژوهش حاضر است. به عنوان مثال الگوتار و همکاران (۲۰۲۴)، شمسایی و همکاران (۱۳۹۷) و لیاقت دار و همکاران (۱۳۸۷)، روف و مک آلر (۲۰۰۱) و آواوده (۲۰۲۴).

سؤال دوم این بود که آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجویان از یادگیری تفاوتی وجود دارد؟ بر اساس یافته‌های پژوهش، تفاوت معناداری بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجویان از یادگیری وجود دارد. در واقع پسرها ادراک مثبت‌تری از یادگیری دروس معارف دارند. همچنین با توجه به نمره کلی ادراک دانشجویان از یادگیری (۴۸ از ۸۰) می‌توان گفت ادراک دانشجویان از یادگیری متوسط رو به بالا بوده است. این یافته با نتایج پژوهش‌های الگوتار و همکاران (۲۰۲۴) و وارما (۲۰۰۵) هم‌سو و با یافته‌های دیگر پژوهشگران از جمله کاسیونی^۱ و همکاران (۲۰۱۲)، ادگرین^۲ و همکاران (۲۰۱۰) و شمسایی و همکاران (۱۳۹۷) همسو نبود. دلیل این عدم همسویی ممکن است به

1. Awawdeh

2. Kossioni

3. Edgren

دلیل تفاوت نمونه‌ها باشد. اگرچه یافته‌های مربوط به ادراک دانشجویان از یادگیری متوسط رو به بالاست اما چندان نویدبخش نیست و نیازمند مداخلات هدفمند جهت رفع چالش‌هاست.

سؤال سوم این بود که آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از اساتید تفاوتی وجود دارد؟ در این مورد بین نمرات دختران و پسران تفاوت معناداری وجود نداشت. ادراک دختران و پسران دانشجو از اساتید خود با یکدیگر تفاوت چندانی نداشت. در پژوهش شمسایی (۱۳۹۷) ادراک دانشجویان پسر از اساتید خود به صورت معناداری مثبت‌تر از دختران بود. همچنین با توجه به نمره ادراک دانشجو از اساتید (۱۶ از ۲۴) می‌توان گفت ادراک دانشجویان از اساتید معارف خود مثبت بوده و در واقع ارتباط خوبی بین دانشجویان و اساتید شکل گرفته است که این نتیجه با یافته پژوهش‌های الهزیمی^۱ و همکاران، ۲۰۰۵، الگوتار و همکاران (۲۰۲۴) و آقامولایی و همکاران، ۲۰۱۰ هم‌سو بود.

سؤال چهارم پژوهش این بود که آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از توانایی علمی خود تفاوتی وجود دارد؟ بر اساس یافته‌ها، تفاوت دو گروه معنادار بود و پسران ادراک مثبت‌تری از توانایی علمی خود داشتند. همچنین با توجه به نمره ادراک دانشجو از توانایی علمی خود (۱۷ از ۲۸) می‌توان نتیجه گرفت که ارزیابی دانشجویان از توانایی علمی خود مثبت بوده است که این یافته با نتایج پژوهش‌های الگوتار و همکاران (۲۰۲۴)، ویلکسون^۲ و همکاران (۲۰۱۱) هم‌سو بود.

سؤال پنجم و ششم این بود که آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ ادراک دانشجو از جو آموزشی و شرایط اجتماعی تفاوتی وجود دارد؟ در مورد این دو سؤال تفاوت معناداری بین دو گروه دختر و پسر وجود نداشت. یافته‌های بدست آمده مبنی بر عدم وجود تفاوت معنادار بین دو گروه از لحاظ ادراک شرایط اجتماعی با یافته‌های مشکی و همکاران (۱۳۹۳)، شمسایی و همکاران (۱۳۹۷) و آبراهام^۳ و همکاران (۲۰۰۸) هم‌سو است. همچنین با توجه به نمره ادراک دانشجو از جو آموزشی (۱۸ از ۲۸) و شرایط اجتماعی (۲۱ از ۳۶) می‌توان به این نتیجه رسید که جو آموزشی و شرایط اجتماعی دروس معارف از نظر دانشجویان مثبت و مطلوب بوده است که این یافته با نتیجه پژوهش‌های الگوتار و همکاران (۲۰۲۴)، تیل (۲۰۰۵) و اودین^۴ و همکاران (۲۰۰۳).

و در نهایت سؤال هفتم این بود که آیا بین دانشجویان دختر و پسر از لحاظ نمره کل جو آموزشی

1. Al-Hazimi

2. Wilkinson

3. Abraham

4. Audin

تفاوتی وجود دارد؟ بر اساس یافته‌ها تفاوت معناداری بین دو گروه وجود داشت و نمره کل جو آموزشی پسرها به طور معناداری بالاتر از دخترها بود. به عبارتی دانشجویان پسر، ادراک مثبت‌تری از جو آموزشی دروس معارف داشتند. این یافته با نتایج پژوهش عظیم و همکاران (۲۰۲۴) و شمسایی و همکاران (۱۳۹۷) هم‌خوان و با یافته‌های التمانی (۲۰۱۷) و کیم^۲ (۲۰۱۶) ناهم‌خوان بود. مشابهت در بافت فرهنگی و شیوه نمونه‌گیری به همسویی یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج پژوهش شمسایی و همکاران (۱۳۹۷) انجامید.

با توجه به یافته‌های پژوهش ابتکارات در جهت کاهش خستگی دانشجویان، تنوع در محیط آموزش، بهبود تعاملات استاد-دانشجو و افزایش ادراک دانشجو از یادگیری با استفاده از روش‌های نوین آموزشی ضروری به نظر می‌رسد. همچنین استفاده از پژوهش‌های کیفی در راستای تکمیل یافته‌های حاضر و تعمیق ادراک ما از مسائل زیربنایی، درک علل یافته‌ها و اتخاذ رویکردی آگاهانه‌تر می‌تواند مؤثر باشد.

در بین دروس دانشگاهی که هر دانشجو ملزم به گذراندن آن می‌شود، دروس معارف به دلایل گوناگون از جمله نیاز دانشجو به پاسخ شبهات دینی و اجتماعی، تبلیغات گسترده دشمن در جهت دین‌زدایی، درگیری جامعه با ناآرامی‌های اجتماعی اخیر، اهمیت و حساسیت بیشتری دارد. از این رو برنامه‌ریزی همه‌جانبه جهت بهره‌مندی بیشتر دانشجویان از معارف اسلامی و پاسخگویی به شبهات و مسائل روز جامعه از اهمیت بالایی برخوردار است. با شکل‌گیری تعامل صمیمی و تأثیرگذار استاد-دانشجو در دروس معارف این پتانسیل وجود دارد که نه تنها دانشجویان در برابر شبهات دینی و اجتماعی مصون باشند بلکه می‌توانند در این گذرگاه‌ها بر دیگر افراد جامعه به طور مؤثری تأثیرگذار باشند.

^۱. Altemani

^۲. Kim

منابع

- حلیمی جلودار، حبیب‌الله (۱۳۹۴). بررسی دیدگاه دانشجویان درباره شیوه آموزش دروس معارف اسلامی با تأکید بر خصایص جمعیت‌شناختی آنان (نمونه موردی: دانشجویان دانشگاه مازندران). پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی. ۱۹ (۳۷)، ۹۸-۱۱۷.
- شمسایی، مریم؛ محمودی، عبدالرضا؛ محمودی، فاطمه (۱۳۹۷). بررسی میزان رضایتمندی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز از دروس معارف (انقلاب اسلامی، تاریخ اسلام و اخلاق اسلامی). مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۲ (۷۵)، ۲۷۰-۲۶۱.
- فلاح خیری لنگرودی، سیده الهام؛ بادیار، علیرضا؛ حسینی، زینب؛ روحی، ملینا (۱۳۹۱). اعتبار سنجی نسخه فارسی پرسشنامه اندازه‌گیری محیط آموزشی (DREEM). پژوهش در آموزش علوم پزشکی. ۴ (۲)، ۲۴-۳۳.
- فیروزی، رضا (۱۳۹۳). انسان در آموزه های وحیانی، ویژه دانشجویان علوم پزشکی و روان شناسی. قم: نشر معارف.
- غلامی گنجوی، عبدالله؛ شمسائی، مریم (۱۳۹۸). شناخت آسیب ها و راهکارهای کارآمدی دروس معارف اسلامی در دانشگاه علوم پزشکی شیراز. مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی. ۲۳: ۴۱۵-۴۲۸.
- لیاقت دار، محمدجواد؛ شانظری، جعفر؛ مسلمی، معصومه (۱۳۸۷). بررسی میزان رضایت دانشجویان از دروس عمومی. پژوهشنامه تاریخی انقلاب اسلامی. ۷ (۱۴)، ۱-۲۲.
- مشکی، مهدی؛ دهنوعلیان، عاطفه؛ شاری نیا، ملیحه (۱۳۹۳). ارزیابی درک دانشجویان علوم پزشکی از محیط‌های آموزشی دانشگاه علوم پزشکی گناباد. توسعه آموزش در علوم پزشکی، ۷ (۱۶)، ۱۱۶-۱۲۶.
- Abraham, R.; K. Ram Narayan, P. Vinod & S. Torke (2008). Students' Perceptions of Learning Environment in an Indian Medical School. BMC Med. Educ, 8: 20. Available from: <http://www.biomedcentral.com/content/pdf/1472-6920-8-20>.
- Abuadas, MH (2022). A Multisite Assessment of Saudi Bachelor Nursing Students' A Multivariate Conceptual Model Testing: Perceptions of

- Clinical Competence and Learning Environments. *Healthcare (Basel)*. 10(12):2554. doi: 10.3390/healthcare10122554. PMID: 36554077; PMCID: PMC9778137.
- Aghamolaei T, Fazel I (2010). Medical students' perceptions of the educational environment at an Iranian Medical Sciences University. *BMC Med Educ*. 10:87. [10.1186/1472-6920-10-87](https://doi.org/10.1186/1472-6920-10-87)
- Algotar G N, Chauhan V N, Mehta S J (2024). Evaluating the Perception of Undergraduate Medical Students About the Educational Environment by Using the Dundee Ready Educational Environment Measure (DREEM) Questionnaire. *Cureus* 16(3): e57245. doi:10.7759/cureus.57245
- Al-Hazimi A, Al-Hyiani A, Roff S (2004). Perceptions of the educational environment of the medical school in King Abdul Aziz University, Saudi Arabia. *Med Teach*. 26:570-3. [10.1080/01421590410001711625](https://doi.org/10.1080/01421590410001711625)
- Altemani Abdullah, H. & H. Merghani Tarig (2017). “The Quality of the Educational Environment in a Medical College in Saudi Arabia”. *Int. J. Med. Educ.*, 8: 128-132.
- Alfakhry, G., Naeem, A., AboHajar, M. B., Alfakhry, A., Mohandes, A. F., Ali, I., ... & Jamous, I (2023). Revealing the significant shortcomings in the learning environment at the three largest medical schools in Syria: what's next?. *BMC Medical Education*, 23(1), 1-10.
- Audin K, Davy J, Barkham M: University quality of life and learning (UNIQoLL): An approach to student well-being, satisfaction, and institutional change. *J Further High Educ*. 2003, 27:365-382. [10.1080/0309877032000128073](https://doi.org/10.1080/0309877032000128073)
- Awawdeh, M., Alosail, L. A., Alqahtani, M., Almotairi, A., Almikhem, R. N., Alahmadi, R. A., ... & Alamoud, K. A. (2024). Students' perception of the educational environment at King Saud bin Abdulaziz University for health sciences using DREEM tool. *BMC Medical Education*, 24(1), 42.
- Azim, S. R., Azfar, S. M., & Baig, M (2024). Students' perceptions of and satisfaction with their Orthopaedic posting learning environment by using the Healthcare Education Micro-Learning Environment Measure (HEMLEM) questionnaire. *PloS one*, 19(7), e0306971.
- Benbassat J (2019). Hypothesis: the hospital learning environment impedes students' acquisition of reflectivity and medical professionalism. *Adv Health Sci Educ*. 24(1):185–94.
- Brown, T.; B. Williams & M. Lynch (2011). “The Australian DREEM: Evaluating student Perceptions of Academic Learning Environments within Eight Health Science Courses”. *International Journal of Medical Education*, 2 (94): 94-101.

- Dunham L, Dekhtyar M, Gruener G, CichoskiKelly E, Deitz J, Elliott D, et al (2017). Medical student perceptions of the learning environment in medical school change as students transition to clinical training in undergraduate medical school. *Teach Learning Med.* 29: 383–391. pmid:28318319
- Edgren, G.; A. Haffling, ULF Jakobsson, S. Mc Aleer & N. Danielsen (2010). Comparing the Educational Environment (as Measured by DREEM) at two Different Stages of Curriculum Reform. *Med Teach*, 32: 233-8.
- Ezeala, C. C., Ezeala, M. O., & Zimba, W (2023). Evaluating a New Medical School Using the Dundee Ready Educational Environment Measurement (DREEM) Tool: a cross-sectional study. *Researchgate.net*
- Hutchinson L (2003). Clinical review: ABC of learning and teaching. Educational environment. Available at <http://www.bmj.com/cgi/content>.
- Hutchinson, L (2003). Educational environment. *Bmj*, 326(7393), 810-812.
- Iqbal MZ, Alaskar M, Alahmadi Y, Alhwiesh BA, Mahrous AA (2021). Perceptions of Residents on the Microlearning Environment in Postgraduate Clinical Training. *Educ Res Int.* 9882120. <https://doi.org/10.1155/2021/9882120>.
- Mayya, S.S. & S. Roff (2004). Students' Perception of Educational Environment: A Comparison of Academic Achievers and Under-Achievers at Kasturba Medical College, India. *Education Health*, 17 (3): 280-291.
- Patil, A. A., & Chaudhari, V. L (2016). Students' perception of the educational environment in medical college: a study based on DREEM questionnaire. *Korean journal of medical education*, 28(3), 281.
- Kossioni, A.; R. Varela, I. Ekonomu, G. Lyrakos & I. Dimoliatis (2012). Students' Perceptions of the Educational Environment in a Greek Dental School, as Measured by DREEM. *European Journal of Dental Education*, 16 (1): 73-78.
- Kim, Hyun Ho; Han young Jeong, Pyeongjin Jeon, Kim Seung Ju, Young-Bae Park & Yeonseok Kang (2016). Perception Study of Traditional Korean Medical Students on the Medical Education Using the Dundee Ready Educational Environment Measure. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*. Article ID: 6042967, 7 pages. Available from <http://dx.doi.org/10.1155/2016/6042967>
- Roff, S (2005). The dundee ready educational environment measure (DREEM)–a generic instrument for measuring students' perceptions of undergraduate health professions curricula. *Med Teach.* 27:322-5. [10.1080/01421590500151054](https://doi.org/10.1080/01421590500151054)

- Roof, S.; McAleer, S.; Ifere, OS.; Bhattacharya, S (2001). A Global Diagnostic Tool For Measuring Educational Environment: Comparing Nigeria And Nepal. *Med Teach*, 23(4):378-82.
- Roff, S.; S. Mc Aleer, R.M. Harden & et al. (1997). Development and Validation of the Dundee Ready Education Environment Measure (DREEM). *Medical Teaching*, 19 (4): 295-299.
- Rozario M, D., Begum D., Costa N, D., Nasrin M., Akter H., (2022). Perception and Experiences of Undergraduate Nursing Students on Clinical Learning Environment in a Public University. *Dubai Med J*. 5:244-251. doi: 10.1159/000526819.
- Schönrock-Adema, J., Bouwkamp-Timmer, T., van Hell, E. A., & Cohen-Schotanus, J. (2012). Key elements in assessing the educational environment: where is the theory?. *Advances in Health Sciences Education*, 17, 727-742.
- Scimeca, T. A (2024). Teachers Describe Environmental, Behavioral, and Personal Factors Leading to Positive Learning Environments (Doctoral dissertation, Grand Canyon University).
- Shah DK, Piryani S, Piryani RM, Islam MN, Jha RK, Deo GP (2019). Medical students' perceptions of their learning environment during clinical years at Chitwan Medical College in Nepal. *Adv Med Ed Pract*. 10:555–562 pmid:31413654
- Till, H (2005). Climate Studies: Can Students' Perceptions of the Ideal Educational Environment be of Use for Institutional Planning and Resource Utilization?. *Medical Teacher*, 27 (4): 332-337.
- Varma, R.; E. Tiyagi & J.K. Gupta (2005). Determining the Quality of Educational Climate across Multiple Undergraduate Teaching Sites Using DREEM Inventory. *Bristol-Myers Squibb (BMS), Medical Education*, 59 (1): 8-12.
- Vaughan, B.; A. Carter, C. Macfarlane & T. Morrison (2014). The DREEM, Part 1: Measurement of the Educational Environment in an Osteopathy Teaching Program. *BMC Med Educ*. 14: 99.
- Wilkinson D, Zhang J, Parker M (2011). Predictive validity of the undergraduate medicine and health sciences admission test for medical students' academic performance. *Med J Aust*. 194:341-4. [10.5694/j.1326-5377.2011.tb03002.x](https://doi.org/10.5694/j.1326-5377.2011.tb03002.x)